

Vladimir P. Goss, *Četiri stoljeća europske umjetnosti: 800.—1200. Pogled s jugoistoka*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2010., 291 str.

Redoviti profesor na Odsjeku za povijest umjetnosti Sveučilišta u Rijeci, Vladimir Peter Goss objavio je u svibnju 2010. godine svoju petu samostalnu knjigu pod naslovom *Četiri stoljeća europske umjetnosti 800.—1200. Pogled s jugoistoka*. Već samim naslovom knjiga poziva na čitanje, a od prve do posljednje stranice može se uživati ne samo u vrlo duhovitim osobnim sjećanjima i promišljanjima, nego i znanstveno utemeljenim argumentima i odgovorima na brojna postavljena istraživačka pitanja. Kako autor najavljuje u kratkom uvodnom poglavlju (*«Umjetnički oblici»*, str. 7-18), njegova *«razmišljanja u ovoj knjizi pokatkad skreću u udžbeničku pa i ispovjednu prozu»*, a u nizu onih koji su utjecali na njegov istraživački rad, najtoplije se sjeća profesora Andre Mohorovičića s Arhitektonskog fakulteta (*«kojeg sam kao četrnaestogodišnjak, zajedno s majkom, tada mladom asistenticom tog fakulteta, pratio na istraživačkom putovanju po Istri»*) i Milana Preloga s Filozofskog fakulteta (*kojeg sam «pokušao služiti što sam bolje mogao kao njegov demonstrator; bio je to najčasniji posao koji sam ikad imao»*). Oba su profesora formirala čitav niz danas aktivnih i uglednih hrvatskih povjesničara umjetnosti. Sudeći prema duhovitoj zahvali koja pršti od samokritičnosti, u znanstvenoj je karijeri Vladimira Gossa važnu ulogu nesumnjivo imao i profesor Robert G. Calkins s Odsjeka za povijest umjetnosti na Sveučilištu Cornell (*«koji je riskirao dajući punu stipendiju klincu bez prebite pare u džepu iz neke komunističke zemlje u jugoistočnoj Europi, ili, još gore, iz nekakve pokrajine, što li, koja se na užasno frustrirajući način, i*

naizgled bez ikakvih izgleda na uspjeh, pokušavala pretvoriti u državu... iskreno cijelim njegovu spremnost na to da mi dopusti izraditi doktorat na temu predromaničke arhitekture tog ne-naroda i ne-države», str. 17). Polazeći od njega kao stručnjaka za gotičku minijaturu, razvio je svoje viđenje hrvatskih predromaničkih westverka (zapadnog masiva) 9. stoljeća koje su graditelji nerijetko gradili kao mauzolej i galeriju za najviši društveni sloj — vladara i njegove najbliže suradnike. Njih je maestralno, s različnim i detaljnim analizama na primjerima crkava Sv. Spasa na vreli Cetine, Sv. Cecilije u Biskupiji kod Knina i crkve u Žažviću, te nekoliko kasnijih primjera poput Sv. Lovre u Zadru, crkve u Ošlju, Sv. Petra i Mojsija u Solinu, itd. (str. 69, bilj. 118) obradio u drugom poglavlju knjige. Zahvaljujući smislu za uočavanje najsitnijih detalja, o najzanimljivijoj crkvi iz ove skupine — troapsidalnoj crkvi Sv. Cecilije, s troapsidalnim svetištem, dvokatnim, trodijelnim westverkom na zapadu, i tornjem ispred njega te otvorenim trijemom i kapelicom s polukružnom apsidom uz južnu fasadu — doznajemo da je podignuta nabrzinu: *«Tlo se čak nije potpuno izravnavalo. Vjerujem da se započelo na jugoistočnom uglu, gdje zaobljeni potpornjak okomito naliježe na zid, odnosno računa samo s pritiskom svoda apside. No u času kad se stiglo do sjeveroistočnog ugla, koncepcija se mijenja. Tu kontrafor naliježe dijagonalno, pokazujući da je graditelj odlučio presvoditi čitavu crkvu. Možda se uključio novi, smioniji arhitekt. Nastavilo se sa zidanjem sjevernog zida do današnje treće podupore, i tada se ubacilo još jednu, nevezanu na zid, koja odgovara istočnom paru nosača. Na jugu je zid možda već bio dovršen i dalje od treće podupore, i kad se odlučilo da se crkva presvodi, dodane su dvije podupore (druga i treća s istoka), koje nisu organski vezane za zid. No uskoro je od arhitekta zatraženo*

da podigne bočni trijem, pa se odustalo od ostalih kontrafora. Zidanje trećeg potpornjaka prekinuto je i uzidan je u apsidu bočne kapele. Westwerk i toranj podignuti su ipak prije bočnog trijema jer se zapadni zid trijema oslanja na važni potporanj koji se naslanja na zid između westwerka i lađe. Ulomci pletera pokazuju iznimno majstorstvo i jedinstvo stila, potvrđujući da je crkva podignuta u kratkom roku. Skulptura se može datirati u 9. stoljeće” (str. 60-61).

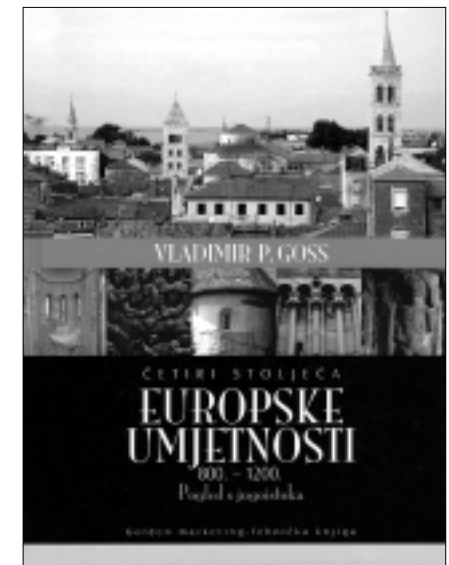
Tijekom četiri desetljeća istraživačkog djelovanja na području predromaničke i romaničke arhitekture Vladimir P. Goss objavio je više od sedamdeset radova u inozemnim i domaćim uglednim znanstvenim i stručnim časopisima, svojim izlaganjima sudjelovao je na brojnim znanstvenim skupovima diljem svijeta, a kao suautor ili urednik objavio je još pet knjiga. Neke od svojih znanstvenih radova uklopio je u ovu monografiju o četiri stoljeća važna za formiranje zapadnoeuropske umjetnosti. Knjigu je zamislio kao »sažetak triju područja istraživanja kojima sam se bavio, a to su predromanička arhitektura, romanička skulptura i ranija srednjovjekovna umjetnost pannonkog prostora« (str. 15). Ona predstavlja svojevrsnu povijest predromanike, romaničke i rane gotike — s osvrtom na sva područja likovnosti, dakle, arhitekture, skulpture i slikarstva, iz kuta osobe koja se pretežno bavila umjetnošću središnjeg Mediterana i srednjoistočne Europe. Originalnost je ove knjige u rušenju već ustaljenog »zapadnocentričnog« pogleda na europsku srednjovjekovnu umjetnost i arhitekturu, temeljenog gotovo isključivo na primjerima iz zapadnoeuropskih zemalja. Svima nama koji se bavimo srednjovjekovnim razdobljem bolno istinito zvuči njegova tvrdnja kako »mi, Skandinavci, Germani, Slaveni, Mađari, možemo pisati tone i tone knjiga i članka, objavljivati tomove materijala, govoriti na skupovima, no kad se pojavi 'velika

knjiga', europski se srednji vijek i njegova umjetnost svodi na trokut Pariz — Venecija — Compostella, a istočna mu je granica Rajna, gornji Dunav i zapadna obala Jadrana. To čak više i nije pitanje jezika, jer danas je gotovo sve važno objavljeno i izgovoreno na nekom od svjetskih jezika. Radi se o intelektualnoj inerciji, o skrivanju u materijalu koji je najbolje poznat i za koji postoje ustaljene norme razmatranja.« Takav pristup doveo je do toga da su važna umjetnička ostvarenja nastala izvan granica zapadnoga svijeta jednostavno izostavljena, a romaničko se razdoblje gotovo nikad nije ni sagledavalo kao cjelina nego kao deformacija poznatih i vrijednih svjetskih autora i knjiga. Potaknut takvim stanjem u suvremenoj povijesti umjetnosti autor je odlučio napisati knjigu o razdoblju između 800. i 1200. godine s gledišta »autsajdera«, u kojoj će razmotriti neke univerzalne stilove i teme zapadnoeuropske kulture, zapadnog kršćanstva, koji su jednako važne za našu srednjoistočnu periferiju. Jer, »koncept i protežnost Europe varirale su tijekom tih četiriju stoljeća, no Europa od 800. do 1200. bila je svakako veća nego što se to obično prikazuje, a zajedničke crte bile su jače od različitosti. Pripadnik civiliziranog društva s Britanskog otočja ne razlikuje se osobito u načinu razmišljanja kad naručuje gradnju crkve, od svog ekvivalenta u Skandinaviji, Karpatskoj kotlini, na Baltiku ili Iberijskom poluotoku. Zajednička im je zapadnokršćanska vjera, »feudalno« društvo, latinski jezik; duhovno, velikom su većinom papini podanici, politički (barem u načelu), carevi. Sanjali su o vlastitim brdima, rijekama, šumama; no obrisi tih snova temeljili su se na zajedničkom kulturnom iskustvu« (str. 16). U Europi bez granica pogled s jugoistoka svakako je dobrodošla novost koju treba uvažiti kako bismo bolje razumjeli i cjelokupnu srednjovjekovnu europsku kulturu.

Prvo poglavlje (str.19-99), *Jugoistočna granica karolinške arhitekture*, počinje uvodnim razmatranjem o »starom svijetu klasičnih oblika koji se srozavao u smislu tehnike i vještine izrade«, neuspjehom posljednjem pokušaju obnove jedinstvenog Carstva za Justinijanove rekonkviste, koji na Zapadu označava početak dugotrajnog procesa borbe mediteranske civilizacije za opstanak. U nekim je dijelovima Europe borba potrajala do duboko u 11. stoljeće. Opstanak mediteranske civilizacije ovisio je o vjerskom i kulturnom obraćenju novih stanovnika Zapadne Europe — prije svega germanskih naroda, ali i slavenskih i azijskih, koji joj donose svoju, nomadsku kulturu. Na Božić 800. godine u rimskoj su bazilici Svetoga Petra krunidbom franačkog poglavara Karla za rimskoga cara franački barbari »promaknuti u Rimljane«, a obnovljeno carstvo nije bilo ni ono Augusta ili Trajana, niti Konstantina. Bio bi to mogući kraj ranoga srednjeg vijeka i početak predromanike. I u tom se kontekstu autor prisjetio zanimljive anegdote sa samog početka svoje karijere kada je prebiraio dijapozitive za prilično rijetko predavanje o predromanici profesora Preloga (doktorirao je upravo na predromaničkoj arhitekturi Dalmacije!), koji je rekao kako »nema europskog medievista koji nešto vrijedi, a da se nije prije okušao u predromanici«, što sigurno daje dodatnu čar i pobuđuje snažnije zanimanje za temu. Postavio je i pitanja o barbarskoj kulturi i umjetnosti u Europi 6., 7. ili 8. stoljeća, njihovim gradovima i temama, ali i o neriješenim dvojabama, poput one — postoji li uopće predromanički stil u arhitekturi? (str. 30).

Rimska je Dalmacija — svedena na nekoliko utvrđenih gradova i otoka, ali zahvaljujući osloncu u Carigradu preživjela barbarske provale, nastavila živjeti u opsadnom stanju do pokrštenja pristiglih Hrvata koje se u načelu dovršava u 9. stoljeću. Na

stranicama tog poglavlja naći ćemo korisne podatke s tlocrtima i slikama, detaljne analize vanjskoga i unutrašnjeg prostora brojnih crkvenih građevina od 6. do 12. stoljeća, od Sv. Donata u Zadru iz sredine 8. stoljeća, Sv. Andrije de Fenestris iz Splita; Sv. Petra u Priku kod Omiša; Sv. Marije i Stjepana na Otoku u Solinu; Sv. Spasa na Cetini; Sv. Šimuna u Guranu; Sv. Ivana u Biogradu; Sv. Petra i Mojsija u Solinu; Sv. Petra u Supetarskoj Drazi na Rabu; Sv. Marije i Sv. Križa u Ninu, sv. Nikole kraj Nina; Sv. Martina u Sv. Lovreču Pazenatičkom; Sv. Jurja u Rovanjskoj; Sv. Marije, Sv. Krševana i Sv. Lovre u Zadru; Sv. Duha na Gojlu u Slavoniji; Sv. Foške u Žminju i Peroju, Sv. Marije na Mljetu. S jednakom pozornošću autor analizira njima najslabije građevine diljem mediteranskog prostora i Zapadne Europe: od crkve sv. Hripsime u Armeniji, preko Sv. Rikarija u Centuli, Sv. Mihovila u Hildesheimu, San Salvatore u Capo di Ponte u Lombardiji, Conque, Notre-Dame du Port u Clermont-Ferrandu; Sv. Marije de Naranco u Oviedu; Sv. Sernine u Toulouseu; Sv. Fonta u Périgueuxu; palatinske ka-

pele u Aachenu do katedrale u Molfetti, Angoulêmeu, Cahorsu. Pored onih primjera koji potvrđuju karakteristične kriterije nekog stila, autor nailazi i na primjere kojima je u razvoju oblika teško utvrditi pripadaju li romanici ili gotici, pa ih ostavlja neriješenima kao poticaju za neka buduća promišljanja.

Na primjeru velikog otkrića na lokalitetu Lobor nastanjenom od brončanog doba, gdje su otkriveni ostaci velike rano-kršćanske bazilike s krstionicom, prostrana predromanička crkva 9. stoljeća s westwerkom i bogatim nalazom pleterne skulpture te tragovi drvene crkve karolinškog razdoblja, razgrađuje i mit kako su sve romaničke crkve u kontinentalnoj Hrvatskoj bile od drva. Zaključuje kako su čak i u Turopolju, srcu drvene arhitekture, srednjovjekovne župne crkve bile od trajnog materijala, a zamijenjene su drvenima tek nakon što su Turci tijekom provala u 16. i 17. stoljeću porušili srednjovjekovni sloj (str. 84-85).

I u uvodu drugog poglavlja (str. 101-155) *Romanička skulptura kao javni medij* autor se podsjeća na vrijeme koje je proteklo od obrane doktorske disertacije u svibnju 1972. godine, pisanja molbi za posao, poziva sa Sveučilišta u Michiganu kako bi razjasnio zanimanje za ovu temu. Osobitu je pozornost, potpuno razumljivo s obzirom na njihov jedinstven doprinos skulpturi na početku 13. stoljeća, posvetio majstoru Radovanu, autoru portala trogirске katedrale Sv. Lovre, nastojeći rekonstruirati i njegov životni put, »peregrinatio«, od Parme oko 1200. do Trogira 1240. godine te Andriji Buvini, autoru vratnica od orahova drveta splitske katedrale iz 1214. godine s prikazima 28 prizora iz Kristova života. Radovanova sposobnost prilagođavanja složenog ikonografskog programa polukružnom polju lunete portala dala mu je i poticaj da se pozabavi ostrim borbama Katolič-

ke crkve protiv heretičkih strujanja koji su doslovce iscrpili Splitsku nadbiskupiju (a nadbiskup Bernard se s herezom borio riječju i mačem), no i u Buvininim je vratnicama prepoznao javni, antiheretički vid.

Zanimljiva je i rasprava o zvoniku splitske katedrale, opisi crkava u St. Gilles-du-Gardu, Vézelayu i Leonu, katedrale u Cahorsu, Périgueuxu, Angoulêmeu, Chartresu, Parmi i Modeni te razmišljanja o ulozi reformnih papa i njihovih odanih saveznika tijekom druge polovice 11. i 12. stoljeća, drugoj križarskoj vojni, koja je 1147.—1148. prošla i Ugarskom i istočnom Slavonijom.

Sljedeće poglavlje, naslovljeno *Pannonia Romanica* (str. 157-221), možda je i najvažnije. Razmotrivši ponajprije tisućljetnu granicu između Hrvatske i Slovenije na rijeci Sutli, koja je tijekom tisuću godina bila i granica između Svetoga Rimskog Carstva i druge moćne državne tvorevine, zemalja krune Sv. Stjepana, odnosno Habsburške Monarhije od 1526. godine, zaključuje kako nikada nitko nije prepoznao vrijednost toga staroga kulturnog pejzaža nastanjenog od pamtivyjeka. Goss već u uvodu ovom poglavlju demantira i mit o potpunom uništavanju kontinentalne romanike provalom Tatara 1241.—1242. godine i tijekom tri stoljeća turskog ratovanja. U kratkom četvrtom potpoglavlju naslovljenom »Kako prepoznati romaničku crkvu?« otkriva na primjeru župne crkve u Markuševcu ispod Medvednice kako se romaničke zgrade ne kriju samo pod zemljom, nego stoje potpune, do kraja, ali nisu prepoznate. Tu je, naime, nakon skidanja žbuke »baroknog« broda, otkriven romanički prozor; guljenje žbuke u Sv. Mariji Magdaleni u Čazmi dovelo je do kapitalnog otkrića u arhitekturi 13. stoljeća, a romanički se prozor krio i na južnom zidu Sv. Marka u Zagrebu! Posebnu je pozornost posvetio i Čazmi, novom gradu koji je oko 1230. godine osnovao biskup Stjepan, mjestu u kojem je bilo udobno živjeti i ra-

điti, s potrebnim crkvama, palačama kano-nika, biskupa, hercega, fortifikacijama, dominikanskom crkvom Sv. Marije Magdalene koja je svakako postojala i prije Tatarske provale (prema svjedočenju Tome Arhidakona, u njoj je, nakon bitke na Šaju, pokopan herceg Koloman!). Golema zapadna rozeta bliska je onoj na južnom kraku zapadnog transepta u njemačkom Bambergu. Majstori iz čazmanske radionice djelovali su i na Medvedgradu, kako jasno pokazuju uporaba opeke, profilacije i arhitektonska dekoracija!

Slijede dva zaključna poglavlja, prvo naslovljeno *Veliki lanac, izgubljena karika i pokoja pouka* (str. 223-248), u kojemu donosi prikaze hrvatskih i stranih zvonika te drugo, naslovljeno *Zaključak: granice povijesti umjetnosti u Europi bez granica* (str. 249-251), u kojemu donosi vrlo važnu poruku kako »moramo naučiti što bolje proučavati, ocijeniti i zaštititi umjetničku baštinu čovječanstva«.

Ova vrlo zanimljiva knjiga završava iznimno opširnim popisom literature, koji govori o autorovoj velikoj erudiciji (str. 253-272), podacima o ilustracijama (str. 273-278) te kazalom (str. 279-289) i bilješkom o autoru (str. 291). Upravo su grafički predlošci, među kojima treba istaknuti čitav niz crteža koje je izradila akademska slikarica Karina Sladović, te nacрте pojedinih građevina koji su kvalitetno i funkcionalno upotpunili autorova tekstualna obrazloženja.

Kao zaključak ponovno citiram misli Vladimira Gossa: »Korpus hrvatske arhitekture u razdoblju između 800. i 1200. godine pokazuje suživot raznih struja i protustruja, koje sve treba pažljivo proučavati kako bismo stekli što istinitiju sliku. A što se odnosi na Hrvatsku, vrijedi i za druge dijelove Europe. U tome leži potvrdnička vrijednost pogleda s jugoistoka« (str. 63). i »Usudio bih se ustvrditi da se pogled s jugoistoka na če-

tiri stoljeća europske umjetnosti pokazao korisnim. Smjesta dodajem da bi isto tako koristan bio i pogled sa sjeveroistoka, sjeverozapada ili jugozapada. Pogledi s »ruba Europe« pokazuju da koncept ruba nije prihvatljiv, jer su ti »rubovi« sastavni dio matice Europe s kojom dijele istu vjeru, isti društveni poredak, istu vjersku i političku strukturu zasnovanu na papi i caru (jer, nisu li, u biti, svi vladari podložni caru?), isti jezik službene komunikacije — latinski, istu kulturu i, kao što pokazuje proučavanje »rubova«, istu »romaničku« umjetnost. Naravno, u svemu postoje mjesni akcenti i varijante, no isto vrijedi i za »središte«.

• *Jadranka Neralić*